

Znanost v izgnanstvu – »izgon« znanosti? Bojeviti spis Romana Jakobsona in njegova usoda

Roman Jakobson: Moudrost starých Čechů [Modrost starih Čehov]. Praga: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. – Pavel Mervart, 2015, 384 s.

Zoltán Rédey

Filozofska fakulteta Univerze Konstantina Filozofa v Nitri, Štefánikova 67, 949 74 Nitra, Slovaška
zredey@ukf.sk

Leta 2015 je v Pragi izšla komentirana izdaja do tedaj le malo znanega, a v marsikaterem pogledu izjemnega spisa Romana Jakobsona *Modrost starih Čehov* s podnaslovom *Starodavni temelji narodnega odpora*. Gre pravzaprav kar za prvi izid tega besedila na Češkem in nasploh zunaj ozkega, založniško in distribucijsko omejenega kroga češkoslovaške vojne emigracije v ZDA, v katerem je leta 1943 prvotno izšlo. Iz natančne in izčrpne uvodne študije izvemo, da je izid knjige sledil seriji javnih predavanj, ki jih je imel avtor leta 1942 v Češkoslovaškem kulturnem krožku v New Yorku in ki so bila redno objavljena v nedeljski prilogi *Newyorških listov*. »Razširjeno, celovito in v mnogih smereh še zaostreno različico teh besedil je nato krožek jeseni 1943 izdal kot samostojno knjigo z naslovom *Modrost starih Čehov*, ki je simbolično spomnil na pomembno osebnost češkega pobelogskega izgnanstva Jana Amosa Komenskega« (45).

Naslov knjige je namreč mogoče razumeti kot aluzijo na Komenskega zbirko pregovorov *Modrost starih Čehov kot ogledalo postavljena potomcem* (Moudrost starých Čechů za zrcadlo vystavená potomkům) iz 17. stoletja. V zaključnem uredniškem komentarju uredniki opozorijo: »To težko dostopno delo doslej še ni dočakalo ponovnega izida. Dosedanje češke in slovaške objave del R. Jakobsona, kakor tudi v angleščini izdani Izbrani spisi iz let 1962–1988 v osmih delih (...), ki jih je zasnoval sam avtor, tega dela niso vključevale« (319).

Zaradi samega naslova in letnice izida, pa tudi zaradi za Jakobsona značilnega pozitivnega odnosa do »češtva«, češke kulture in nasploh Češkoslovaške, bi se lahko zdelo, da knjiga takrat ni z ničimer presenčila in da se je zgolj tiho vklopila v kontekst aktualnega dogajanja sredi turbulentnih vojnih razmer ter med ostala avtorjeva bohemistično zasnovana dela, objavljena v 20., 30. in 40. letih (le leto prej je Jakobson npr. objavil esej *Češtvo Komenskega* [Češství Komenského], 1942). Resnica pa je povsem drugačna: odziv nanjo je bil takojšen, v okolju,

v katerem je nastala, je sprožila zaostreno polemiko, in vse do danes jo lahko uvrščamo med najbolj kontroverzna, če upoštevamo še njegovo poznejšo povojno usodo, pa tudi najmanj znana besedila R. Jakobsona.

Kot vemo, je bila slovstvena kultura češkega srednjega veka v tem času že predmet Jakobsonovega dolgoletnega in sistematičnega raziskovalnega zanimanja – temelječega na eksaktnem pristopu, scientistični rabi strukturalistične metode. V svojih študijah, npr. o staročeški poeziji, se je do tedaj prioritetno osredotočal na znanstveno-teoretično prepoznanje literarnoestetske kvalitete, jezikovne in poetološke zakonitosti preučevanih besedil (njihove lingvistične, filološke, verzološke, literarnovedne in semiološke vidike), pri čemer se ni oziral na njihovo v času nastanka aktualno ali pa s časovno distanco interpretirano politično oz. ideološko vsebino. Estetsko plat citiranih spomenikov starejšega češkega slovstva sicer upošteva tudi v tej knjigi, a tokrat jih ne presoja po njihovi estetiki in strukturalni podstati, temveč glede na njihovo možnosti aktualizacije podvrženo ideološko-politično sporočilo. V Jakobsonovem pisanju pomeni to bistven metodološki in stilni obrat. Tokrat mu ne gre za znanstveno monografijo ali zbirko teoretičnih študij, ampak za apologetski in pamfletno-polemičen spis. Kot odkrito napoveduje že podnaslov knjige, avtorjev cilj tokrat ni metodološko natančna strukturalistična analiza pesniških besedil, ampak opozarjanje na »večne temelje narodnega odpora«.

V apologetsko-polemični argumentaciji izhaja Jakobson deloma tudi iz dognanj svojih starejših raziskav češkega literarnega srednjega veka (*Češki delež v cerkvenoslovanski kulturi* [Český podíl na církevněslovanské kultuře], 1939, *Staročeški verz* [Verš staročeský], 1934; *Dve staročeški skladbi o smrti* [Dvě staročeské skladby o smrti], 1927; *Razmišljanja o pesništvu husitske dobe* [Úvahy o básnictví doby husitské], 1936; *Usmerjeni pogledi na staročeško kulturo* [Usměrněné názory na staročeskou kulturu], 1936), in to predvsem iz dveh temeljnih tez, ki ju sam odločno zagovarja, čeprav sta vsaj »diskutabilni«, še zlasti prva: 1) Nemci so in so bili vedno sovražniki Čehov, antangonizem med Čehi in Nemci pa je v svojem bistvu nepremostljiv in neizogiben; 2) češka slovstvena kultura, povedano poenostavljeno, ni bila literarnoestetsko nikoli šibkejša od nemške in od nje odvisna, temveč jo je, nasprotno, v določenih razvojnih fazah prehitevala; pri tem segajo njeni začetki v obdobje velikomoravskega misijona v 9. stoletju, iz katerega izhaja organska razvojna kontinuiteta ne le same »češkoslovaške« literature, ampak vzporedno z njo tudi »češkoslovaške narodne ideologije« (»Nujnost stalne obrambe proti večnemu in zagriženemu napadalcu je seveda vplivala na češko narodno idejo«, str. 129).

Jakobsonu pomeni namreč velikomoravski *Proglas* »prvo češkoslovaško pesem«, ki »dejansko začenja zgodovino češkoslovaškega narodnega slovstva« (118), hkrati pa je zanj »Ciril kot filozof in glasnik novorojene češkoslovske ideologije« (132). Vsekakor je bilo »lažje izkoreniniti cirilmetodijsko liturgijo kot cirilmetodijsko ideologijo« (163), zato se je ta kontinuiteta lahko ohranila: na *velehradsko* (cirilmetodijsko) epizodo se navezuje *sazavska* epizoda, pozneje tudi *emavška* (kot primera vedno znova obujenih žarišč cerkvenoslovske kulture) – in druge, v Jakobsonovem pojmovanju vse do Masarykove Češkoslovaške. Avtor se sklicuje tudi na t. i. *evrazijsko teorijo* oz. »teorijo mostu« – po kateri kulturno identiteto češtva in značaj češkoslovaške kulture zgodovinsko in geografsko določa njena umestitev na meji med Zahodom in Vzhodom, Rimom in Konstantinoplom, latinskim in bizantinskim vplivom, v smislu gesla »niti zgolj Zahod niti vseodrešitveni Vzhod« (135). »Dokazni material« za potrditev svojih izhodiščnih tez najde Jakobson v različnih literarnih virih iz obravnavanega obdobja, začnši s Konstantinovim *Proglasom* in nadaljujoč s srednjeveškimi češkimi ter latinskimi kronikami in legendami (*Dalimilova kronika*, *Kristjanova legenda*), pa tudi nemškimi viri kot primeri protičeške propagande, predhusitskimi bajkami, husitskimi pesmimi, moralizirajočimi pridiigami in obrambnimi manifesti, dokumenti, kot so npr. *Kutnogorski dekret*, traktat *Dobra razprava o Nemcih*, *Budišinski rokopis*, dela »staročeškega Ezopa« Veleslavina, pa tudi Komenskega, vse do Balbinove *Obrambe* in poezije Jána Kollárja. Za realizacijo svojega namena jemlje Jakobson iz njih odlomke besedil, ki naj pričajo o visoki literarni ravni in dozorelosti češke srednjeveške slovstvene kulture ter nedvomni prevladi češkega literarnega jezika na ozemlju Češke v obravnavanem obdobju, ali pa takšne, ki sugestivno pričajo o krivicah in neposrednem nasilju Nemcev nad češkim narodom (kar so barvito popisovali npr. pisci čeških, z nasprotne perspektive pa tudi nemških srednjeveških kronik), o usodno negativnem značaju Nemcev, izrisanih v najslabši možni luči, o njihovi ekspanzivnosti, zlobi, sovraštvu do Čehov. Citirane odlomke iz teh v glavnem čeških protinemških (v manjši meri tudi nemških protičeških) virov razume Jakobson kot relevantne izjave in karakterizacijo Nemcev ter »nemštva« nasploh. V vneti apologiji češtva se torej sicer tako zelo eksaktni teoretik in znanstveni strukturalist, kot je Jakobson, zateče k neznanstveni argumentaciji in očitni tendenčnosti, ki ne razlikuje med nemštvom kot takšnim in nacizmom. Za to knjigo zares velja, da je bila pisana »cum ira et studio« (kot je pripomnil I. Osolobě, str. 322). A to konec koncev niti ni presenetljivo – saj npr. proti razširjenemu nazoru, da »je 12. stoletje češkemu narodu prineslo

germansko kulturno nadvlado, še več, popolno duhovno ponemčenje (Eideutschung)« (166), oz. proti óni »domnevni ponemčenosti« češke kulture v 13. stoletju, ne argumentira zgolj v okviru kakega nezavezujočega »akademskega disputa«. Nastopa proti šovinističnim teorijam nacističnih zgodovinarjev in germanistov o nadrejenosti nemške kulture (K. Bittner, E. Maschke), proti »nemškemu zoološkem nacionalizmu in njegovemu kultu ter njegovemu kultu o vrojenih živalskih vlogah« (218), ki so ga zastopali tudi v nemški literarni zgodovini 30. in 40. let. (Hkrati polemizira tudi z nekaterimi češkimi znanstveniki, ki osnove češko-nemških stikov ne vidijo v nespravljenem antagonizmu, ampak vendarle v naravni kulturni simbiozi; tak je bil npr. E. Rádl.)

Jakobsonov ognjeviti zagovor češtva se je rodil v obdobju skrajno napetih češko-nemških odnosov, ob nemški nacistični agresiji in v situaciji realne eksistenčne ogroženosti Čehov; imel je torej konkretno zgodovinsko ozadje in temu odgovarjajočo motivacijo. Njegova militantna, »odporniška« protinemška drža izhaja iz realnosti časa, iz dejanskega nacističnega terorja med nemško okupacijo, a njegovi radikalni argumenti komajda lahko veljajo za znanstvene in še zlasti danes zvenijo kot neutemeljeni in nesprejemljivi.

Sestavni del knjižice je tudi »Polemika med izgnanci o knjigi Romana Jakobsona«, iz katere je razvidno, da Jakobsonov spis v krogih češkoslovaške vojne emigracije v ZDA ni bil sprejet enoznačno. Medtem ko npr. S. Budín, »neuradni, a dejanski tiskovni predstavnik češkoslovaške informacijske službe v ZDA«, v spisu vidi potencialni »ideološki temelj drugega češkoslovaškega odpora« (250), so nekateri drugi v svojih recenzijah zavzeli proti njemu izrazito kritično stališče. Npr. J. L. Hromádka, podobno pa tudi O. Odložilík (slednji v sarkastičnem tonu), Jakobsonu očita, da z militantnim in tendencioznim načinom pisanja neupravičeno poenostavlja in posplošuje zgodovinska dejstva ter celotni, v dejanskosti zapletenejši in manj premočrten zgodovinski razvoj – s tem pa posledično »zastira in tlači k tlom« samo odporniško idejo in masarykovske ideale.

Skrbno pripravljeno in realizirano izdajo publikacije je mogoče oceniti zelo pozitivno. Poleg izčrpnega znanstvenega aparata in vrste prilog, dodanih prvotnemu besedilu, je sestavni del knjige tudi obsežna, več kot sto strani obsegajoča uvodna študija urednikov Tomáša Hermanna in Miloša Zelenke »Bojeviti spis Romana Jakobsona. Med strukturalno lingvistiko, slavistiko in politizirajočo ideologijo«. Zasnovana je kot celovita in sistematična razprava, ki pojasnjuje okoliščine nastanka, politično-zgodovinsko ozadje in kritiški odziv, pa tudi metodološke posebnosti te knjige, ki prestopa okvire strogo znanstveno-teoretičnega profila Jakobsonovih del.

Z ozirom na dejstvo, da je bilo to izrazito osebno napisano in zaradi svoje kontroverznosti pozornosti vredno delo znanstvenika svetovnega formata, soustanovitelja strukturalizma (čigar življenje spominja na usodo velikih učenjakov in hkrati »večnih emigrantov«, kakršna sta bila denimo Ciril [Konstantin] in Komenský), bralni publiki doslej tako rekoč neznano in nedostopno, je izid vojnega spisa Romana Jakobsona *Modrost starih Čehov* v takšni podobi mogoče ovrednotiti kot pomemben in visoko profesionalen uredniški dosežek.

Prevedel Andrej Šurla

1.19 Recenzija / Review